

خسارت معنوی ناشی از خشونت خانگی

Photo: Kasia Bialasiewicz/Bigstock.com

موسی برزین، پژوهشگر حقوقی

زمانی که یک رفتار خلاف قانون رخ می‌دهد، در بسیاری از موارد این رفتار خسارت‌هایی را با خود نیز به همراه می‌آورد. این خسارت‌ها ممکن است متوجه جامعه و یا فرد خاصی شود. ممکن است رفتار خلاف قانون جرم‌انگاری شده و یا نشده باشد. به هر حال چنانچه رفتاری خلاف قانون رخ دهد و فرد دیگری از این رفتار زیان ببیند، عدالت و منطق حکم می‌کند که زیان‌های وارد شده به قربانی تا حد ممکن جبران شود. جبران برخی از این زیان‌ها به سبب مادی بودن آن‌ها می‌تواند آسان باشد. اما جبرای خسارت‌هایی که جنبه معنوی و روحی دارند طبیعتاً مشکل است. یک رفتار زیانبار خلاف قانون ممکن است در حوزه‌های مختلفی رخ دهد. یکی از این حوزه‌ها خانواده است. طبیعتاً اعضای خانواده به خصوص زن و شوهر در طول حیات مشترک خود رفتارهایی را انجام می‌دهند که ممکن است عضو دیگر را ضعیف یا آسیب‌زده کند.

در برخی مواقع ممکن است رفتار یک عضو خانواده خسارت‌های را به عضو دیگر وارد کند. اگر این خسارت‌ها مادی باشد قطعاً در چهارچوب قوانین قابل مطالبه است. به عنوان مثال اگر مردی اموال همسر خود را گرفته و آن‌ها را از بین ببرد، زن حق خواهد داشت که خسارت آن‌ها را از شوهر مطالبه کند. اما در بسیاری مواقع رفتار خلاف قانون یک عضو خانواده خسارت‌های روحی و روانی را متوجه عضو دیگر می‌کند. به عنوان مثال اگر مردی همسر خود را مرتباً مورد اهانت و فحاشی قرار دهد و یا به دروغ ارتکاب عمل نامشروعی را به وی نسبت دهد و همگان را از آن مطلع کند، قطعاً زن دچار آسیب‌های روحی و روانی خواهد شد. و یا اگر زنی به نحوی حیثیت شغلی یا اجتماعی شوهر خود را خدشه‌دار کند قطعاً شوهر متوجه ضررهای معنوی خواهد شد. اما مهم‌ترین و روشن‌ترین مثال در این مورد می‌تواند عدم وفاداری و یا خیانت زناشویی باشد. چنانچه یکی از زوجین در حین زوجیت خود با فرد دیگری رابطه عاطفی یا جنسی داشته باشد، بدون شک زوج دیگر سخت‌ترین آسیب‌های روحی و روانی را متحمل می‌شود. ترس، اضطراب، خشم، افسردگی طولانی مدت، از بین رفتن آبرو و حیثیت و غیره از جمله مسائلی است که زوج قربانی خیانت همسر با آن مواجه خواهد شد.

این آسیب‌های روحی که در نتیجه رفتار خلاف قانون یکی از زوجین رخ داده است گرچه جنبه مادی و مالی ندارد اما از حیث معنوی حائز اهمیت است. چه بسا این گونه آسیب‌ها بسیار سنگین‌تر از آسیب‌های مادی باشد. حال سوال این است که چنانچه یکی از زوجین مرتکب خشونت خانگی و عمل خلاف قانون شود و در نتیجه آن عمل خسارت‌های معنوی به زوج دیگر وارد شود آیا این خسارت‌ها قابل جبران است؟ آیا زوج آسیب‌دیده می‌تواند به دادگاه مراجعه و طلب خسارت کند؟ خسارت‌های معنوی از چه طریقی قابل جبران هستند؟

اشاره به یک پرونده

در کشورهای قابل توجهی مطالبه خسارت معنوی در روابط زوجین امکان‌پذیر است و دادگاه‌ها حکم به جبران این گونه خسارت‌ها می‌دهند. به عنوان مثال به تازگی دیوان عالی کشور ترکیه رأی صادر کرده است که به موجب آن اگر یکی از زوجین مورد خیانت همسر خود قرار گرفت می‌تواند از همسر خیانتکار به دلیل وارد کردن آسیب معنوی خسارت دریافت کند. در پرونده مربوط به این رای یک خانم به دلیل روابط عاطفی شوهر خود که خلبان بوده است با یک خانم مهماندار، به دادگاه مدنی مراجعه و از همسر خود و خانم مهماندار مطالبه ضرر مادی می‌کند. دادگاه شوهر را به پرداخت پنجاه هزار لیر و مهماندار را به پرداخت ده هزار لیر در حق او از بابت آسیب‌های روحی و روانی، محکوم می‌کند. دیوان عالی با این استدلال که پایداری به خانواده از وظایف افراد عضو خانواده است محکومیت خانم مهماندار را لغو می‌کند اما محکومیت شوهر را تایید می‌کند.

خسارت معنوی چیست؟

در حقوق ایران در مورد اینکه خسارت معنوی دقیقاً چیست اختلاف نظر وجود دارد اما در یک تعریف کلی می‌توان گفت خسارت‌های معنوی آن دسته از زیان‌هایی هستند که به حیثیت، آبرو و روان انسان وارد شده و جنبه مالی و مادی ندارند. تبصره یک ماده ۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری زیان معنوی را صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی دانسته است.

در مورد اینکه آیا خسارت‌های معنوی ناشی از روابط خانوادگی به خصوص روابط زوجین قابل مطالبه است یا نه حکم ویژه‌ای در قوانین ایران وجود ندارد اما اصول و مقررات کلی مربوط به خسارت‌های معنوی را به روابط خانوادگی نیز می‌توان تسری داد.

خسارت معنوی ناشی از جرم

اگر خسارت معنوی به یک عضو خانواده ناشی از رفتاری باشد که قانون آن رفتار را جرم تلقی و برای آن مجازات تعیین کرده است، مطالبه آن امکان‌پذیر است. ماده ۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری در گامی مثبت مقرر کرده است که «شاکی می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و منافع ممکن‌الحصول ناشی از جرم را مطالبه کند».

تبصره ۱- زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم کند.

تبصره ۲- منافع ممکن‌الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق اتلاف نماید. همچنین مقررات مرتبط به منافع ممکن‌الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی‌شود.»

بنابراین با توجه به این ماده اگر عضوی از اعضای خانواده جرمی علیه عضو دیگر یا شخص ثالثی مرتکب شود که آن عضو خانواده را متحمل زیان معنوی کند، زیان‌دیده می‌تواند با مراجعه به دادگاه از شخص خاطی مطالبه خسارت کند. به عنوان مثال در قوانین ایران توهین و افترا جرم شناخته شده است. حال اگر مردی همسر خود را مورد توهین قرار دهد، مثلاً به دروغ وی را متهم به داشتن رابطه نامشروع با دیگری کند و این مرد در دادگاه محکوم به جرم افترا یا قذف شود، همسر وی که قطعاً دچار آسیب‌های حیثیتی از عمل مجرمانه مرد شده است، حق مطالبه خسارت معنوی را خواهد داشت. همچنین چنانچه یکی از زوجین با شخص ثالثی رابطه نامشروع عاطفی یا جنسی برقرار کند با توجه به اینکه داشتن رابطه نامشروع از لحاظ قوانین ایران جرم‌انگاری شده است، همسری که قربانی خیانت شده می‌تواند با مراجعه به دادگاه جبران آسیب‌های روحی و روانی خود را بخواهد. و یا چنانچه زنی با فریب به ازدواج مرد درآمده باشد، طبیعتاً پس از کشف حقیقت شوهر از لحاظ روحی و روانی آسیب‌های را متحمل خواهد شد. از آنجا که فریب در ازدواج در قوانین ایران جرم شناخته شده است بنابراین مرد می‌تواند از همسر خود خسارت معنوی دریافت کند. طبیعتاً گرچه راه‌های مختلفی برای جبران خسارت معنوی در این گونه موارد وجود دارد اما پرداخت مبلغی از جانب بزه‌کار به زیان‌دیده مهم‌ترین ابزار جبران خسارت معنوی است.

خسارت معنوی ناشی از خشونت غیرمجرمانه

اما ممکن است یک عضو خانواده بدون اینکه مرتکب جرمی شود، با رفتارهای خشونت‌آمیز خود آسیب‌های معنوی به عضو دیگر وارد کند. به عنوان مثال قانون مدنی ایران زوجین را مکلف به حسن معاشرت با یکدیگر کرده است. حال اگر یکی از زوجین با رفتارهای خود همسر خود را مورد آزار و اذیت قرار دهد طبیعتاً رفتار خلاف قانون انجام داده است. به عنوان مثال اگر مردی نیازهای جنسی و عاطفی همسر خود را برآورده نکند و یا بدون دلیل موجهی از آمدن به خانه امتناع کند و دائماً همسر خود را تنها بگذارد، قطعاً روح و روان زن به مخاطره خواهد افتاد. آیا در این گونه موارد نیز زیان‌دیده می‌تواند از بابت اینکه آسیب معنوی دیده است مطالبه خسارت کند؟ (۱)

در این مورد وحدت نظر و رویه وجود ندارد. با این وجود از برخی مواد قانون مسئولیت مدنی مصوب ۹۳۳۱ می‌توان برداشت کرد که مطالبه خسارت معنوی ناشی از رفتار خلاف قانونی که جرم نیست نیز امکان‌پذیر است. ماده یک و دو این قانون صراحتاً از امکان جبران خسارت معنوی سخن گفته‌اند. (۲) اما ماده ۰۱ این قانون را می‌توان مبنایی برای لزوم جبران خسارت معنوی در روابط زوجین دانست. بر اساس این ماده، «کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد می‌شود می‌تواند از کسی که لطمه وارد کرده جبران زیان مادی و معنوی خود را بخواهد. هرگاه اهمیت زیان و نوع تقصیر ایجاب کند دادگاه می‌تواند در صورت اثبات تقصیر علاوه بر صدور حکم به خسارت مالی، حکم به رفع زیان از طریق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن نماید.»

بنابراین می‌توان گفت که خسارت معنوی ناشی از روابط زوجین قابل مطالبه است. اما باید توجه داشت که نباید این امکان را به صورت وسیع تفسیر کرد. به عنوان مثال نمی‌توان معتقد بود که یک دعوا و مشاجره زن و شوهری چون یک آسیب معنوی به آن‌ها وارد می‌سازد پس متضرر می‌تواند از بابت این آسیب خسارت دریافت کند. از آنجا که زندگی در کنار یکدیگر، اختلافات طبیعی را نیز در پی خواهد داشت بنابراین نمی‌توان هر رفتاری را که موجب آزرده خاطر شدن زوجین می‌شود مبنایی برای جبران خسارت معنوی دانست. به نظر می‌رسد نمی‌توان رفتارهایی که صرفاً در عرف مذموم هستند را مبنایی برای جبران خسارت معنوی دانست بلکه لازم است رفتار یا خلاف قانون و یا یک تعهد باشد تا بتوان بر اساس آن مطالبه خسارت معنوی را امکان‌پذیر دانست.

لازم به ذکر است که برخی معتقدند امکان جبران خسارت معنوی از طریق پرداخت پول وجود ندارد زیرا در سال ۲۶۳۱ کمیسیون شورای عالی قضایی و در سال ۴۶۳۱ شورای نگهبان با جبران مادی خسارت معنوی مخالفت کرده‌اند.

رویه قضایی

برخی محاکم نیز مطالبه خسارت معنوی در روابط زوجین را پذیرفته‌اند. به عنوان مثال «یکی از شعب دادگاه‌ها در تهران در دهه شصت مردی را که به همسر خود باکره نبودن را نسبت داده بود محکوم به پرداخت مبلغ سیصد هزار ریال بابت زیان معنوی کرد.» «همچنین» شعبه اول دادگاه حقوقی یک سقر در یک رأی خواننده را به پرداخت مبلغ هفت میلیون ریال بابت ضرر و زیان معنوی در وجه خواهان محکوم کرد. خواهان در دادخواست خود اظهار داشت که خواننده همسر او را اغفال و با ایجاد رابطه نامشروع و ارتکاب عمل منافی عفت و برملا شدن قضیه موجبات جدایی و متارکه رسمی زوجه را فراهم آورد و باعث شد که سه طفل معصوم از

حضانت و حمایت مادری محروم و کانون گرم خانواده متلاشی شود. نامبرده اضافه کرد که عمل خوانده چنان لطمه‌ای از نظر روحی و عاطفی به خود و بچه‌هایش وارد کرده که قابل جبران نیست و ناگزیر شده که به منظور حفظ آبرو محل سکونت خود را خلاف میل باطنی ترک و به شهر دیگری برود. دادگاه خوانده را به پرداخت مبلغ هفت میلیون ریال محکوم کرد. بر اثر فرجام خواهی از حکم صادره از طرف وکیل خوانده، پرونده در شعبه سوم دیوان عالی کشور مطرح شد و شعبه مزبور در تاریخ ۲۹/۵/۶۷ حکم دادگاه بدوی را ابرام کرد» (۳)

رفتارهای خلاف قانون یکی از اعضای خانواده علیه عضو دیگر، قطعاً آسیب‌های روحی و روانی فراوانی برای قربانی به دنبال خواهد داشت. جبران این آسیب‌های معنوی می‌تواند بخشی از آلام قربانی را کاهش دهد. به همین دلیل در حقوق برخی کشورها این نوع خسارت‌ها قابل جبران هستند. در حقوق ایران زمانی که آسیب معنوی ناشی از رفتاری باشد که قانون‌گذار آن رفتار را جرم تلقی کند، قابل جبران خواهد بود. در غیر این موارد گرچه موادی از قانون مسئولیت مدنی مطالبه خسارت معنوی را امکان‌پذیر دانسته اما محاکم به راحتی آن را نمی‌پذیرند.

۱- برای مطالعه بیشتر در مورد جنبه‌های مختلف آسیب‌های معنوی در روابط زوجین مراجعه کنید به: علی شهسواری و فهیمه سادات رضوی، خسارت معنوی در روابط زوجین و مسئولیت ناشی از آن، دو فصلنامه علمی - ترویجی فقه و حقوق خانواده، سال بیستم، بهار و تابستان ۴۹، شماره ۲۶

۲- بر اساس این دو ماده:

ماده ۱- هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان، سلامتی، مال، آزادی، حیثیت، شهرت تجارتنی یا به هر حق دیگری که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد کند که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود، مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود است.

ماده ۲- در موردی که عمل واردکننده زیان موجب خسارت مادی یا معنوی زیان‌دیده باشد دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر، او را به جبران خسارات مزبور محکوم می‌کند و چنانچه عمل واردکننده زیان موجب یکی از خسارات مزبور باشد دادگاه او را به جبران همان نوع خساراتی که وارد کرده محکوم خواهد کرد.

۳- فخرالدین اصغری آق‌مشهدی، جبران خسارت معنوی در حقوق ایران، پژوهشنامه علوم انسانی و اجتماعی، سال سوم، شماره ۹ و ۱۰، سال ۲۸۳۱، صفحه ۹۳